

(103–117), koji su varirali o godišnjim dobima i trenutačnim situacijama na terenu, a i sam povod poslanstva mogao je odlučivati o trasi kretanja. Posebno poglavlje posvećeno je i glasničkoj službi (119–127), a korijeni ove službe sežu sve do starog vijeka. Upravo primjeri vezani uz ove rute pismonoša iznova ukazuju da srednji vijek nije bio toliko »mračno« doba autarkičnih zajednica u povijesti ljudskog društva nego je, naprotiv, i tada postojala vrlo učestala komunikacija između pojedinih središta, što je napose vrijedilo za Dubrovačku Republiku. Ta učestalost komunikacije između udaljenih područja može se također iščitati i promatranjem trgovačkih veza i pravaca te njihovih mijena u svezi s političkim i drugim aktualnostima, što je autorica također iscrpno izložila (129–140). Uz trgovinu, obrađene su i carine kao posebno važni punktovi svakog trgovačkog putovanja, a prema kojima se može rekonstruirati mreža cestovnih komunikacija (141–152). Nužno povezana s višednevnim putovanjima bila su i konačišta, gdje se trgovac, glasnik, hodočasnik ili jednostavno putnik-namjernik mogao okrijepiti. Poglavlje *Konačišta i pretovarilišta* (153–158) daje nam uvid u mrežu konačišta, hanova, karavansaraja i sličnih ustanova što su nicalle uz cestovne komunikacijske pravce srednjovjekovnih hrvatskih zemalja. Vrlo je zanimljivo primijetiti da autorica također obrađuje i način putovanja te sredstva kojima se putovalo (konj, magarac, kola, pješice ...), a pristupila im je na zanimljiv način promatrajući onovremena likovna djela i prikaze putnika na njima (159–168). Posljednje poglavlje opisuje objekte i znakove na putovima (169–172), tj. orijentire kojima su se služili onodobni putnici.

Donoseći mnoštvo primjera kao ilustraciju i potkrjepu svojih teza, autorica stvara plastičnu sliku svijeta putovanja i cesta u hrvatskom srednjovjekovlju. Tu je i velik broj slikovnih priloga (fotografije, faksimili dokumenata, crteži) koji dopunjuju tekst i obogaćuju čitateljev doživljaj. Napose treba naglasiti izuzetnu vrijednost kartografskih priloga ovome izdanju (201–248) u izvedbi Ivana Jurkovića. To je uistinu vrijedna dopuna teksta Lovorke Čoralić: na nekoliko karata zgusnuto je i jasno doneseno naše znanje i stupanj istraženosti hrvatskog srednjovjekovnog cestovnog komuniciranja. Na kraju još treba dodati da je ovo izdanje popraćeno i ostalim znanstvenim aparatom: bilješkama i kazalima (249–289), što čitatelju olakšava pretraživanje teksta i kontrolu autoričinih zaključaka. Čitatelj u knjizi također može naći i vrlo detaljan popis literature i izvora (175–198), što mu omogućuje daljnje produbljivanje spoznaja čitanjem referentne literature.

Gordan RAVANČIĆ

Ante GULIN, **Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika**, Golden marketing, Zagreb, 1998., 471 str.

Knjiga Ante Gulina nastala je kao rezultat dugogodišnjeg bavljenja problematikom crkvene sfragistike, tj. znanosti o pečatima. Dvadesetogodišnja istraživanja u malim, župnim, ili važnijim, središnjim, komunalnim i gradskim arhivima diljem Hrvatske, te u arhivima u Beču i Budimpešti, pretočena su ovdje u sintezu povijesti pečata hrvatskih kaptola, nadbiskupa i biskupa, samostana, opata, kanonika, generalnih vikara, provincijala i drugih pravnih osoba iz razdoblja srednjeg vijeka.

Nekoliko je čimbenika, pored osobnog interesa za područje sfragistike, ponukalo autora na pisanje ovoga djela. Prije svega, najvažniji razlog treba tražiti u tome što do sada nije postojala sinteza na ovu temu, na jednom mjestu klasificirana, protumačena i ilustrirana povijest hrvatskih crkvenih srednjovjekovnih pečata. Stoga autor u prvom dijelu knjige, naslovljenom »Pregled važnijih izvora i literature« (15–61), napomenuvši da se »istraživanju crkvene srednjovjekovne sfragistike u našoj historiografiji dosada poklonila tek skromna pozornost« (15), iznosi podatke o mjestima na kojima se najbolje sačuvala građa vezana uz pečate. To su kaptolski, (nad)biskupijski, samostanski i župni arhivi. Koliko je truda autor uložio u istraživanja u raznim arhivima, pokazuje popis od nekoliko desetaka fondova kojima se služio. Ti su fondovi smješteni u raznim državnim i crkvenim arhivima u Zagrebu, Splitu, Trogiru, Hvaru, Šibeniku, Dubrovniku, Korčuli, Zadru, Ninu, Senju, Rabu, Krku, Košljunu, Cresu, Osoru, Rijeci, Poreču, Pazinu, Umagu, Rovinju, Koprnu, Piranu i Ljubljani.

U drugom dijelu ovog poglavlja autor iznosi pregled razvitka europske sfragistike od njezinih začetaka u XIII. stoljeću, kada je Konrad von Mur u djelu *Summa de arte prosandi* prvi na znanstveni način, u onovremenim okvirima, pristupio proučavanju pečata. Opisujući daljnji razvoj sfragistike, autor ističe osobitu ulogu Mabillonova rada *De re diplomatica libri sex* koja je postala temelj sfragističke znanosti te Charlesa Dufresnea Du Cangea koji je živio u XVII. stoljeću i njegova djela *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*. Poslije toga slijedi sve veći broj znanstvenih rasprava o pečatima, od niza uglednih francuskih, njemačkih, belgijskih, nizozemskih, mađarskih, austrijskih, ruskih znanstvenika kao i znanstvenika iz drugih europskih zemalja. Važno je napomenuti da su u ovoj knjizi po prvi put na pregledan način predstavljena sfragistička djela uređena po kronološkom načelu i metodološkim usmjerenjima te da autor iznosi sve podatke o djelima koje koristi u radu.

Sličnog je karaktera i sljedeći dio ovoga poglavlja u kojem autor govori o razvoju hrvatske sfragistike od XVII. stoljeća, kada su se Ivan Lučić-Lucius i Valerije Ponte prvi počeli njome sustavnije baviti, preko radova Ivana Kukuljevića, Ivana Krstitelja Tkalčića, Ivana Bojničića i drugih znanstvenika u XIX. stoljeću, do studija Milana Šufflaya, Marka Kostrenčića, Zlatka Tanodija, Gregora Čremošnika, Stjepana Antoljaka i niza drugih autora koji su se tijekom XX. stoljeća zanimali za razne aspekte vezane uz sfragistiku. I na kraju ovog dijela autor donosi opsežan i cjelovit popis literature kojom se koristio, a koja će biti od velike pomoći svima koji se budu bavili srednjovjekovnom hrvatskom sfragistikom.

U »Uvodu« (63–76) autor postavlja naglasak na značenje pečata u srednjovjekovnoj sva-kodnevnici. Za srednjovjekovno kršćansko društvo od velikog je značaja bila jedna Kanonska odredba iz XII. stoljeća prema kojoj je neka isprava mogla biti u cjelini priznata kao istinita samo ako je imala autentični pečat, a u tom se slučaju protiv ovakve isprave nije mogao voditi protudokazni postupak. U srednjovjekovnoj Hrvatskoj najznačajnija crkvena vjerodostojna mjesta (*loca credibilia*) na kojima su se mogle sastavljati i izdavati pravovaljane isprave bili su kaptoli, a pored njih valja spomenuti (nad)biskupije, kanonike i župnike. U srednjovjekovnoj Hrvatskoj kaptoli su položaj vjerodostojnih mjesta stekli dekretom ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II. iz 1231. godine. Time su oni, kao *loca credibilia*, stekli pravo sastavljanja privatnopravnih ugovora, isprava, oporuka, isprava o

omeđivanju posjeda itd. Budući da je postojala sklonost krivotvorenja autentičnih pečata, ugarsko-hrvatsko pravo sadržavalo je članke o kažnjavanju krivotvoritelja, a provedena je i kontrola nad radom pojedinih kaptola. Oblik pečata i pečatnu sliku određivao je sam kralj. Kazne za krivotvoritelje pečata bile su vrlo rigorozne – gubitak privilegija, a kraljevski su suci u takvim slučajevima gubili plemićke časti i posjede. Nerijetko su krivotvoritelji bili kažnjavani i smrtnom kaznom. Zakonski članci i sankcije vezane uz vjerodostojna mjesta i krivotvorenje pečata pokazuju koliko je Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo držalo do dosljednog provođenja zakona i reda u državi te koliko su sudbine pojedinaca, bez obzira na njihovo podrijetlo, bile određene pečatima.

Pečati crkvenih dostojanstvenika počinju se pojavljivati u ispravama od XI. stoljeća. Autor napominje da su u razdoblju od XI. do XVI. stoljeća pečati imali tri osnovna oblika: kružni, mandorlasti i oktogonalni. Promjene kojima su oblici pečata bili podložni tijekom vremena, u velikoj su mjeri ovisile o općim promjenama u umjetničkim pravcima i ideološkim usmjerenjima pojedinih razdoblja. Tako u razdoblju od XI. do XVI. stoljeća na oblikovanje i izgled pečata utječu dominantni umjetnički pravci – romanika, gotika i renesansa.

Autor nadalje razmatra neke elemente vezane uz ikonografske i simboličke osobine srednjovjekovnih pečata. Na crkvenim pečatima ovoga razdoblja dominiraju motivi iz Biblije, zatim prikazi pojedinih svetaca i simboli koji su im pridruženi, kako bi se sveci lakše prepoznali. U okviru razumijevanja srednjovjekovne pobožnosti važna je autorova napomena da se na pečatima lik pojedinog sveca jasnom crtom razdvaja od svjetovnog lika, u težnji da se istakne razlika između sakralnog i profanog. Najčešći motivi na pečatima samostana i kaptola su likovi pojedinih svetaca, katedralni zaštitnici ili patroni gradova. I u Hrvatskoj se, kao i u onovremenoj Europi, osobito štovao kult Bogorodice pa stoga ne iznenađuje da je najčešći motiv na pečatima u gotičkom razdoblju XIII. i XIV. stoljeća lik Bogorodice s Djetetom. Time se, uz ostale vezivne niti, srednjovjekovna Hrvatska jasno orijentira i prati umjetnička i religiozna kretanja u zapadnoj Europi. Na drugoj strani, specifični likovi pojedinih svetaca koji su naslijeđe uže zemljopisne cjeline, također su zastupljeni na pečatima. Tako, npr., česta pojava lika sv. Stjepana, ugarskog kralja, upućuje na osjećaj pripadnosti srednjovjekovne Hrvatske srednjoeuropskom tradicijskom i civilizacijskom okruženju.

Uz pečatni lik i dekoraciju na svakom je pečatu bio i natpis kojim se označavalo i potvrđivalo vlasništvo nad pečatom. Pečatni natpisi, uz ornamentaciju i likovne karakteristike, znatno pomažu pri vremenskom smještaju i točnijoj dataciji nastanka pečata. Važnu osobinu pečata čini i njegova boja, koja je bila točno određena (svijetlosmeđa, crvena, tamnozeleno), te materijal od kojega je izrađivan – vosak i olovo.

Slijedi jedno od temeljnih poglavlja ove studije, pod naslovom »Srednjovjekovni pečati kaptola, biskupa, samostana i opata sjeverne i središnje Hrvatske« (77–203). U ovom poglavlju autor, obuhvativši zemljopisno kontinentalni dio Hrvatske, donosi iscrpne opise pečata prema raznim klasifikacijama: pripadnosti, veličini, materijalu, boji, izgledu, ikonografiji i simbolici. Usto iznosi mišljenja različitih autora o svakom od pečata koji su bili analizirani te kraći historijat ustanove ili osobe u čijem je vlasništvu pojedini pečat bio.

Autor je uz tekst priložio vrlo kvalitetne fotografije svih pečata koje je pronašao tijekom dugogodišnjih istraživanja.

Pečati su tako razmotreni sljedećim redoslijedom: pečati Zagrebačkog kaptola (tri do 1640. godine) i zagrebačkih biskupa (od pečata biskupa Stjepana II. do pečata biskupa Šimuna I. Erdödyja), pečati Čazmanskog, Požeškog, Bosansko-đakovačkog i Srijemskog sv. Stjepana de Kw kaptola, te pečati krbavskih biskupa (biskupa Mateja Maurute iz XII./XIII. stoljeća) i otočkih biskupa (biskupa Petra Andrijevića iz prve polovice XVI. stoljeća).

Drugi, temeljni dio ove opširne studije autor je posvetio analizi »Srednjovjekovnih pečata i pečatnjaka kaptola, biskupa, samostana, opata, ministara provincijala, arhiepiskopata i kanonika kaptola Dalmacije, Hrvatskog primorja i Kvarnerskih otoka« (205–357). U ovom su poglavlju na istovjetan način fotografski prezentirani, datirani te analizirani s povijesnog, sfragističkog, ikonografskog i simboličkog aspekta pečati sljedećih institucija i duhovnih osoba jadranskih prostora srednjovjekovne Hrvatske. Zbog temeljite analize, moguće je samo izložiti pečate i pečatnjake koje je autor razmatrao u ovome poglavlju: pečati Splitskog kaptola, nadbiskupa, opata i samostana, pečati Dubrovačkog kaptola, nadbiskupa, opata i drugih duhovnih osoba, pečati Korčulanskog kaptola i biskupa, pečatnjak i pečat Hvarskog kaptola i biskupa, pečati i pečatnjaci Trogirskog kaptola, biskupa, opata i kanonika, pečati Šibenskog kaptola, arhiepiskopata i ministra provincije Dalmacije, pečat Skradinskog kaptola, pečati Kninskog kaptola, pečati Zadarskog kaptola, nadbiskupa, opata i samostana, pečati Ninskog kaptola, biskupa i samostana sv. Ambroza, pečat Paškog kaptola, pečatnjaci i pečati Senjskog kaptola i biskupa, pečat Rapskog kaptola i njegova prezbitera Damjana, pečatnjak Krčkog kaptola, pečat Creskog kolegijalnog kaptola.

U trećem, analitičkom poglavlju, naslovljenom »Srednjovjekovni pečati istarskih biskupa« (359–367), autor je analizirao pečate srednjovjekovnih istarskih biskupa prema istim metodološkim načelima kao i u ranijim poglavljima.

Ono što se očigledno nameće nakon čitanja studije jest da pojedina područja srednjovjekovne Hrvatske nisu podjednako zastupljena brojem sačuvanih ili poznatih, pa tako i analiziranih pečata. Tako su prostori kontinentalne Hrvatske prilično dobro zastupljeni, poznato je i analizirano mnoštvo pečata, slično kao i za područje Hrvatskog primorja i Dalmacije: No, i u ovim su područjima još uvijek ostale neke praznine jer su tijekom stoljeća pečati jednostavno nestali. Ova neravnomjerna zastupljenost pečata prema pojedinim hrvatskim regijama očita je na primjeru pečata istarskih biskupa čijoj je analizi posvećeno desetak stranica teksta.

Prisjetimo se, ipak, koji su razlozi ponukali autora na pisanje ove studije, pored već spomenutih u uvodu ovoga prikaza. Valja istaknuti još jednu činjenicu, ne manje važnu. Naime, napomenuto je da u Hrvatskoj do sada nije postojao priručnik ili udžbenik uz pomoć kojega bi se studenti povijesti, ali i drugih humanističkih znanosti, na jednom mjestu mogli upoznati s historijatom hrvatskih srednjovjekovnih pečata, metodologijom njihove obrade, njihovim višeslojnim značenjima, a sve to u okvirima suvremene europske sfragistike. Vjerojatno je i ovo bio razlog koji je ponukao A. Gulina da, kao povremeni

predavač studentima sfragistike pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu, napiše ovu studiju. Ona, stoga, treba biti tek poticaj za daljnja istraživanja mlađih generacija povjesničara i znanstvenika drugih znanstvenih disciplina na području sfragistike.

U poglavlju naslovljenom »Zaključna razmatranja« (369–386) autor iznosi sažetak razmatranja u studiji o djelatnostima srednjovjekovnih kaptola (*loca credibilia*), o uporabi pečata od XI. stoljeća, kada oni ulaze u stalnu upotrebu na područjima srednjovjekovne Hrvatske, o pečatnim oblicima od kojih su tri osnovna (kružni, oblik mandorle i, rjeđe zastupljen, oktogonalni), o pečatnoj ikonografiji i natpisima pečata te o materijalu crkvenih pečata. Na koncu ovoga poglavlja autor na primjeren način, jasno i pregledno, objašnjavajući metodologiju i korištenje simbola pri iščitavanju pojedinih pečata, donosi prijevod pečata brojnih kaptola, biskupa, opata i drugih crkvenih osoba u srednjovjekovnoj Hrvatskoj.

Osobitu vrijednost ovom djelu daje i pregledni »Tabelarni i kronološki prikaz pečata po obliku i pečatnoj slici« (387–400) te, potom, opsežni sažetci na njemačkom i talijanskom jeziku čime će i inozemna, ponajprije znanstvena, javnost steći mogućnost upoznavanja jedne izuzetno vrijedne baštine hrvatske srednjovjekovne povijesti – pečata.

Dodatnu znanstvenu težinu cjelokupnoj knjizi daju i uredan znanstveni aparat koji slijedi nakon svakog poglavlja te opsežan popis literature i neobjavljenih i objavljenih izvora (443–457). Lakšem kretanju kroz knjigu bitno pomaže i kazalo »Osobnih imena« i »Kazalo crkvenih ustanova i zemljopisnih pojmova« (458–470). Na kraju se može zaključiti da je ovo djelo osobito važno jer je napisano prema visokim znanstvenim kriterijima historioografske struke, što knjizi daje uvjerljivost i ugled u domaćoj javnosti i znanstvenom okruženju, a stranom čitatelju uvjerenje o trajnoj pripadnosti Hrvatske zapadnoeuropskom civilizacijskom okruženju.

Zoran LADIĆ